

Muziekgeschiedenis vanaf Griekse oudheid (3)

Renaissance (1400 – 1600)

In het maart-aprilnummer is een serie over de westerse muziekgeschiedenis van start gegaan, waarin in negen delen de periode vanaf 700 jaar voor Christus tot heden wordt behandeld. Enerzijds **wordt geput uit internetpagina's en diverse studieboeken**. Waar mogelijk wordt de tekst aangevuld met inzichten vanuit de geesteswetenschap, die door Rudolf Steiner in zijn voordrachten naar voren zijn gebracht. Het is voor mij een spannende zoektocht (en hopelijk ook voor de lezer), geïnspireerd door het werk van Marc van Delft, die ook bij dit project is betrokken. In deze krant deel drie van de serie. **Ter aanvulling heb ik op internet pagina's ingericht met biografieën van componisten en worden vele muziekvoorbeelden gegeven, met dank aan vele mensen die ze belangloos op YouTube hebben gezet. Op deze wijze komt de muziekgeschiedenis echt tot leven! De link is:**

www.euritmie.nl/muziekgeschiedenis

'De renaissancemuziek is de klassieke muziek uit de renaissance, dat wil zeggen, de West-Europese kunstmuziek van ongeveer 1400 tot 1600, volgend op de middeleeuwse muziek, voorafgaand aan de barokmuziek, en gedomineerd door de zogeheten Vlaamse polyfonie.' [Bron: Wikipedia]

Hoewel ik muzikaal ben aangelegd, ben ik een volkomen leek op het gebied van de muziekgeschiedenis. Het boek *Geschiedenis van de westerse muziek* van Grout besteedt een kleine 160 dichtbeschreven pagina's aan de renaissance, voor mij teveel om een snel overzicht te krijgen. Gelukkig had Marc van Delft een samenvatting van het boek gemaakt, die ik als opstap kon gebruiken. Zijn hoofdstukkenindeling heb ik gebruikt op www.euritmie.nl/muziekgeschiedenis. Daarna heb ik gedurende weken Grout (en andere bronnen) doorgewerkt om muziekvoorbeelden en informatie over de betreffende componisten te vinden.

Voor mij is het fascinerend te zien hoe het verloop van de muziekgeschiedenis in deze periode samenhangt met de honderdjarige oorlog, waardoor de tertsmuziek die in Engeland al zo'n 200 jaar bestond op Franse bodem terecht komt en onmiddellijk wordt opgenomen in de *Nederlandse school*. Een andere oorlog leidde ertoe dat 150 jaar later het centrum van de westerse muziek verplaatst werd naar Venetië. Opvallend is dat de grootste, meest toonaangevende componisten uit de vroege renaissance veelal geboren zijn in Vlaanderen en omstreken en allen in Italië hun emplot vinden.

Hiernaast een bewerking van de samenvatting van Marc van Delft van hoofdstukken over de renaissance in *Geschiedenis van de westerse muziek*.

In de muziekgeschiedenis wordt de periode 1400 tot 1600 met de naam Renaissance aangeduid. Het betreft een verzamelnaam van diverse muziekstijlen. Niet altijd zijn duidelijke scheidslijnen aan te wijzen. De ontwikkelingen in verschillende delen van Europa liepen ook niet altijd synchroon. Kenmerkend bijvoorbeeld is dat in Engeland parallelle tertsen al zo'n twee/driehonderd jaar eerder toegepast werden dan op het vasteland.

Renaissance betekent wedergeboorte; het gaat om de herontdekking van de kunst en de literatuur van de oude Grieken en Romeinen. Ook gaat het om de wedergeboorte van de geest. Alles komt in het teken van de mens te staan, het humanisme. Door de uitvinding van de boekdrukkunst vindt er een spectaculaire toename plaats van de muziekcultuur. Alle muzikale mogelijkheden worden bereikbaar: de chromatische toonladder, door de toename van stemomvang wordt het toongebied steeds groter, nieuwe instrumenten ontstaan, onafhankelijke instrumentale muziek. De kerk is (nog steeds) de grootste werkgever voor componisten en musici. De ideale klank van de muziek is die van vier gelijkwaardige stemmen van hetzelfde karakter en een textuur van imiterend contrapunt. Men gebruikt drieklanken in de harmonie. Er worden steeds meer regels voor stemvoering opgesteld.

De vijftiende eeuw

Tijdens de honderdjarige oorlog tussen Frankrijk en Engeland (1337 - 1453) werd de muziekstijl van het vasteland van Europa door Engelse componisten beïnvloed. De bekendste is John Dunstable, die op Franse bodem de 'Engelse terts' introduceerde. De Engelse muziek stond dicht bij de volksstijl en er was een tendens naar de majeurtonaliteit en een grotere harmonische eenheid. Een Engelse theoreticus beschouwde reeds rond 1300 het tertsinterval als consonant, terwijl hij op het vasteland nog lang als dissonant gold.

Aan het hof van Philips de Goede van Bourgondië werkten in de eerste helft van de 15e eeuw twee belangrijke componisten: Dufay en Binchois. Dufay schreef 4-stemmige missen met een Cantus Firmus-techniek. De Cantus Firmus is een melodie in hele noten, gebaseerd op een Gregoriaanse melodie, waartegen de andere stemmen min of meer geïmproviseerde melodieën zingen. Ook schreef Dufay wereldlijke meerstemmige liederen die zowel nog de oude middeleeuwse kenmerken vertonen met kwintenklanken als de terts-harmonie die kenmerkend is voor het begin van de Renaissance. De Bourgondische school wordt ook wel de *Eerste Nederlandse School* genoemd. Gedurende een eeuw beheerste deze het muzikale toneel. Het gaat om de componisten die kwamen uit het gebied van het huidige Zuid-Nederland, België en Noord-Frankrijk.

De zestiende eeuw

In de 16e eeuw vinden we de opkomst van de nationale stijlen die een meer wereldlijke en nationaal getinte stijl in de volkstaal ontwikkelen. Het gaat daarbij vooral om Frankrijk, Engeland en Italië. Nieuwe genres zijn bijvoorbeeld het chanson en het madrigaal. Ook vindt er een toename plaats van het belang van instrumentale muziek. Het *ricercare*, die in die tijd ontstaat is de voorloper van de fuga en de *canzona* is de zeer vroege voorloper van de sonate. Dansmuziek en muziek voor toetsinstrumenten, waaronder orgel, zien het levenslicht.

Gedurende ruim twee eeuwen waren de **'Nederlanders' toonaangevende componisten**. Ook in de 16e eeuw, toen de nationale stijlen opkwamen, **bekleedden de 'Nederlanders' overal nog belangrijke posities** aan de Europese hoven. Josquin des Prez gold als de grootste componist van zijn tijd, een sleutelfiguur van de oude naar de nieuwe tijd.

Rond 1550 ontwikkelen de Franse componisten een nieuw genre: de chanson, een speelse koormuziek in de volkstaal.

Door de Reformatie (vanaf 1517), ingezet door ondermeer Maarten Luther, ontstonden nieuwe genres van protestantse kerkmuziek, zoals het Lutherse koraal, de psalter etc.

In de tweede helft van de 16e eeuw is in Engeland een bloeiende school van componisten van koormuziek, bekend als de madrigalisten. Deze periode wordt zelfs de gouden eeuw van de muziek genoemd. Het madrigaal was ook een genre waarin de componisten konden experimenteren met chromatiek en dissonantie.

Na 1550 vindt er een grote toename plaats van de instrumentale muziek voor luit en voor orgel en na 1580 voor ensembles. Voorts dansmuziek,

meestal in twee delen: een langzame dans in een 2-delige maatsoort en een snelle dans in een 3-delige maatsoort. Nieuwe dansen ontstonden,

John Dunstable (~ 1390 – 1453)

*John Dunstable (Dunstaple) was een Engels componist. Hij componeerde alleen religieuze muziek, waarvan waarschijnlijk veel verloren is gegaan. Naast Leonel Power moet hij een van de belangrijkste componisten uit zijn tijd zijn geweest, en een van de vroegste componisten van betekenis bij naam bekend. Hij componeerde motetten voor een triomfantelijke dienst in Canterbury Cathedral in 1416 ter herdenking van de slag bij Azincourt in 1415 en het beleg van Honfleur. Dunstable heeft bijgedragen aan de samensmelting van de Franse en Engelse muziekstijlen. De Franse isoritmische stijl van componeren (met technische hoogstandjes) is door hem gecombineerd met de eenvoudigere, maar melodisch sterkere Engelse stijl. De Engelsen hadden namelijk al eerder ontdekt dat schuivende terts- en kwartintervallen (Fauxbourdon) een sterkere melodie met zich meebrengt, terwijl de Franse stijl nog altijd de melodie liet bestaan uit parallelle intervallen met de andere stemmen. Door toedoen van Dunstable werd het gebruikelijker om dissonante intervallen te laten oplossen tot consonanten. Er zijn drie fragmenten van missen van hem bewaard, en één volledige mis, *Missa rex seculorum*, zou van zijn hand kunnen zijn. Hij schreef in een typisch isoritmische stijl, bracht hoofdzakelijk motetten en antifonen voort, en zijn muziek is strak geordend en sober.*

De Engelse muziek en haar invloed op de muziek van de 15e eeuw

1. Hymn to St Magnus (twaalfde eeuw)
2. Alle Psallite Cum Luya (dertiende eeuw)
3. Sumer Is Icumen In (~ 1250)
4. Leonel Power (~ 1375-1445) - Gloria
5. Leonel Power - Anima mea liquefacta est
6. John Dunstable - Quam pulchra es
7. John Dunstable - Veni Sancte Spiritus / Veni Creator Spiritus
8. John Dunstable - Sancta Maria, non est tibi similis
9. John Dunstable - O rosa bella
10. John Dunstable - Puisque m'amour
11. Salve, sancta parens (carol)

zoals de *Allemande* en *Courante*. Deze werden ook als pure muziek geschreven, met rijke virtueuze figuraties op de toetsinstrumenten. Bij veel componisten van instrumentale muziek treft men al veel kenmerken aan van de Barokmuziek, waaronder de dur-moll-tonaliteit en toename van het gebruik van chromatiek.

In de Italiaanse wereldlijke muziek van de zestiende eeuw was het madrigaal, een polyfoon koorwerk op een kort gedicht, het belangrijkste genre. Door het madrigaal groeide Italië voor het eerst in haar geschiedenis uit tot het centrum van de Europese muziek.

In de zestiende eeuw was Venetië na Rome de belangrijkste stad van het Italiaanse schiereiland. Het hart van de muziekcultuur was de San Marco, een indrukwekkende basiliek uit de elfde eeuw. De muziek stond onder toezicht van ambtenaren, die kosten nog moeite spaarden om de rijke traditie van de stad eer te doen. Beroemde componisten en musici werden aangetrokken, met name uit de **'Nederlanden'**.

Met name de jaren rond 1560 waren bepalend voor de katholieke muziek van de zestiende eeuw. Aanleiding was de verovering en plundering van Rome in opdracht van Karel V in 1527. In hoge kerkelijke kringen gingen voorstanders van hervorming de dienst uitmaken. In het concilie van Trente (1545-1563) werden aanbevelingen gedaan om wantoestanden (verwereldlijking) in de praktijk van de kerkmuziek tegen te gaan. Het voorstel de meerstemmige muziek te verbieden heeft het niet gehaald. Als uitvloeisel van de contrareformatie ontstond de stijl van Palestrina, een tamelijk conservatieve en ascetische a capella-koorstijl, van zuiver geestelijke polyfone muziek, missen en motetten. **Palestrina's koorstijl wordt gezien als de klassieke perfectie van de serene, geestelijke Renaissance-polyfonie, alom bestudeerd en beschreven in contrapuntleerboeken.** Kenmerken van zijn stijl zijn onder andere: pure diatoniek, geen chromatiek, soberheid en helderheid, een doorlopende vloeiende ritmiek, een zeer discreet gebruik van dissonanten, zodat zijn muziek een voortdurende sereniteit en transparantie vertoont.

Renaissance op Wikipedia

Wikipedia blijkt een welkome bron voor een samenvatting van de periode die ik hier wil belichten: **'Renaissancemuziek is de Europese muziek geschreven tijdens de renaissance.** In tegenstelling tot andere kunstvormen grijpt de reissancemuziek niet terug op antieke voorbeelden, maar sluit ze aan op **de muziek van de middeleeuwen.** (...) Gewoonlijk situeren ze de periode tussen ca. 1400 en ca. 1600. Tonale kenmerken zijn een groter gebruik van de terts – die in de middeleeuwen nog als dissonant werd gezien – en een meer uitgewerkte vocale polyfonie. Het gaat hier grotendeels om sacrale muziek, zoals de gezongen mis, het motet en het madrigaal. Instrumentale muziek staat in deze tijd nog

in laag aanzien, maar neemt in de zestiende eeuw gestadig in belang toe.

Met de opkomst van de middenklasse verhuisden meer en meer mensen naar de steden, die hun vrije tijd doorbrachten met het bijwonen van toneelstukken, concerten en ander entertainment. Op scholen werd muziekonderricht gegeven, en dankzij de uitvinding van de boekdrukkunst (ca. 1450) werden bladmuziek en methodeboeken voor luit, blokfluit en gitaar ter beschikking gesteld van de bevolking. De muziek van de renaissance bouwde voort op de polyfone ontwikkelingen van de late middeleeuwen, maar was ook een reactie tegen de complexiteit van de *Ars Nova*. Dit nam de vorm aan van eenvoudiger, soepeler vloeiende melodieën en harmonieën, met minder nadruk op de zeer gestructureerde contrapuntische composities. Daarnaast werden er ook veel nieuwe instrumenten ontwikkeld in deze periode. Te denken valt aan de viola da gamba (de voorloper van de moderne viool), de gitaar, de harp, de blokfluit, de baroktrombone (de voorloper van de trombone), het klavecimbel en het **clavichord.'**

Naschrift

Op www.euritmie.nl/muziekgeschiedenis zijn onder Renaissance **zo'n 70 korte biografieën geplaatst met een portret erbij.** Opmerkelijk is dat bijna zonder uitzondering plaats en jaar van geboorte onbekend of onzeker is en in de privésfeer vrijwel niets over de componisten bekend is. Voorts is opvallend dat ze vele honderden composities op hun naam hebben staan! Wel is bij velen een (groot) deel van hun werk door welke oorzaak dan ook verloren gegaan.

Het leukst in mijn zoektocht was het opsporen van muziekvoorbeelden op YouTube, een welhaast **'oneindige' bron.** Uit het grote aanbod heb ik ruim honderd muziekvoorbeelden geselecteerd. Er zijn parels van composities bij zoals Nesciens mater van Jean Mouton (1459 - 1522), die ik als vredig, hemels, teer en etherisch engelengezang beleef en die een gevoel geeft van eeuwigheid, en O Vos Omnes van Tomás Luis de Victoria (1548 - 1611), die een vergelijkbaar karakter heeft.

De ontwikkelingen in de muziekgeschiedenis zijn niet altijd een continu stijgende lijn geweest. In de Griekse tijd bestond aanvankelijk een complexe muziekcultuur met diverse toonladders, chromatiek en **kwarttoonintervallen.** Zo'n 300 à 400 jaar voor Christus werd een beperking ingesteld. Aan het eind van de Middeleeuwen liep de *Ars Subtilior* vast door het schrijven van onuitvoerbare muziek met complexe ritmes. En in de renaissance heeft de Contrareformatie de polyfonie aan banden gelegd.

Het is nauwelijks voor te stellen dat het nog maar **zo'n zeshonderd jaar geleden is dat de terts in de muziek met zijn majeur- en mineurstemming zijn intrede heeft gedaan.** Het is nu zelfs zo dat in sommige hedendaagse muziek (vooral meezingers) het gebruik ervan is doorgeschooten en dat daardoor de terts zelfs een decadent karakter heeft gekregen!

Beschouwing door Marc van Delft

De Renaissance luidt het begin van de bewustzijnsziel in en valt samen met het tijdperk waarin de terts – in tegenstelling tot de Middeleeuwen – langzamerhand als consonant wordt ervaren. Hierdoor ontstaat nu pas de mogelijkheid om majeur- en mineur-akkoorden, die zijn opgebouwd uit tertsstapelingen, te ervaren en begrijpen. Kenmerkend voor het bewustzijnszieletijdperk en de Renaissance is het ontwaken van het Ik, of liever gezegd het ego, de subjectieve gevoelsuitdrukking in de muziek, dat samengaat met een meer persoonlijke kunstuitdrukking. In de schilderkunst valt dit samen met het ontstaan van het (zelf)portret. Ook componisten zetten nu hun handtekening onder hun werk en er ontstaan voor het eerst beroemde componisten, zoals Johannes Ockeghem en Josquin des Prez.

In de muziek van de vroege Renaissance ontstaan drieklanken, vooral onder invloed van Engelse (het bewustzijnszielevolk par excellence) componisten. De geestelijke muziek metamorfoseert door het gebruik van de terts, zoals tot uiting komt in de *Nederlandse school* in a capella koormuziek in het genre van missen en motetten. Kenmerkend voor deze muziek is dat zij nog steeds in het modale systeem van de Middeleeuwse kerktoonladders staat, met afwisselend majeur- en mineur-akkoorden die nog geen uitgesproken karakter hebben. Daarom vervalt de muziek nog niet in extremen van majeur of mineur, van hemelhoog juichend of dodelijk bedreefd zoals in de Romantiek (vanaf 1800). De renaissance-koormuziek komt **'neutraal' over, maar al wel gevoelig**, omdat er volle en warme drieklanken klinken, terwijl de muziek van de late Middeleeuwen (bijvoorbeeld *Messe de Notre Dame* van Mauchault) door de vele kale kwint/kwartklanken, als een laatste uitloper van het kwartentijdperk van de Grieks-Latijnse verstands-gemoedsziel, voor ons hedendaagse gevoel vrij kaal overkomt. De Renaissance-koormuziek is een overgangsvorm, het heeft al de warmte van het gevoel maar nog niet de uitersten van de subjectieve wereldlijke vreugde en smart, daarom kan men het vaak toch nog als **'hemels' omschrijven. Denk bijvoorbeeld aan de muziek van Palestrina.**

Kort gezegd: de renaissance kenmerkt zich door een overgang van de modaliteit van de middeleeuwse kerktoonladders naar een tonaliteit met majeur- en mineurtoonladders, van polyfoon-denken naar meer harmonisch denken, van geestelijke naar meer wereldlijke kunst, van het hoofdgebied van het kwartentijdperk naar het hartengebied van het tertsentijdperk, van parallelle kwarten en kwinten naar parallelle tertsen en sexten, van de anonimiteit van het verstandszieletijdperk naar het individualisme van het bewustzijnszieletijdperk, het ik-tijdperk. De middeleeuwen werden in mijn visie beheerst door de geestelijke stand; in de renaissance is er een geleidelijke verschuiving naar de adel.

Rudolf Steiner over de terts als interval

In het vorige artikel (in mei) werd een citaat van Steiner – waarbij de kwint centraal stond – aangehaald, afgesloten met de volgende woorden: **'Pas bij de beleving van de terts voelde het subjectieve zich in zichzelf rusten en ging de mens de ervaring van zijn eigen lot, de ervaring van zijn lot in het gewone leven met het muzikale verbinden. Daardoor gaat datgene betekenis krijgen wat in de tijd van de kwint nog helemaal geen betekenis had. Zoiets als majeur en mineur heeft in de tijd van de kwint nog geen enkele zin.'** [Stuttgart, 7 maart 1923]

Steiner vervolgde deze voordracht met de woorden: **'Men kon ook nog niet van majeur spreken.** Majeur en mineur, als het specifieke aandeel van de menselijke subjectiviteit, van het eigen innerlijke gevoelsleven voor zover dit aan de aardse lichamelijke gebonden is, komen pas op in de loop van het vierde na-Atlantische tijdperk en zijn aan de beleving van de terts gebonden. Dan komt het verschil tussen majeur en mineur naar voren. Dan treedt de verbinding tussen het subjectieve van de ziel en het muzikale op. En dan kan de mens het muzikale inkleuren, hij krijgt nu het koloriet pas. Nu eens is hij bij zichzelf, dan weer buiten zichzelf, de ziel schommelt heen en weer tussen overgave en in-zichzelf-zijn. Daardoor wordt het muzikale pas op **de juiste wijze naar de mens toe gehaald.'**

Op 16 maart 1923 vervolgt Rudolf Steiner in *Dornach met de woorden: 'Dus in de na-Atlantische tijd beleefde de mens bij zijn kwintintervallen nog dat de goden eigenlijk in deze kwinten leefden. En pas toen later in het muzikale de terts optrad, de grote en de kleine terts, was het zo dat het muzikale in zekere zin in het menselijk gemoed onderdook, dat de mens bij de muzikale beleving niet meer buiten zichzelf raakte. In het echte tijdperk van de kwint raakte de mens bij het muzikale leven nog helemaal in vervoering. In het tijdperk van de terts, dat zoals u weet pas laat is aangebroken, bevindt de mens zich bij de muzikale beleving binnenin zichzelf. Hij haalt het muzikale naar zijn lichamelijke toe. Hij verweeft het muzikale met zijn lichamelijke. Daarom treedt bij de tertsbeleving het onderscheid tussen majeur en mineur op en hebben we aan de ene kant de beleving die juist in verband met majeur kan worden opgedaan en aan de andere kant de beleving die in verband met mineur kan worden opgedaan. Bij het ontstaan van de terts, het optreden van majeur en mineur in het muzikale, verbindt de muzikale beleving zich met opgewekte, vrolijke en met de bedrukte, smartelijke en droevige stemmingen die de mens als drager van zijn fysiek en etherisch lichaam beleeft. De mens haalt zijn beleving van de wereld als het ware weg uit de kosmos, hij verbindt zichzelf met zijn beleving van de wereld.'*

De citaten staan in 'Rudolf Steiner over muziek'.